

JANINA DZIK

DEKORACJA OKAZJONALNA (1715) W KOŚCIELE JEZUITÓW W LUBLINIE

ZE STUDIÓW NAD IKONOGRAFIĄ ŚW. STANISŁAWA KOSTKI

Barokowe widowiska kościelne przybierające charakter fest „totalnych”, które ukształtowały się w okresie potrydenckim w Rzymie, pozostają niezwykle ciekawym fenomenem artystyczno-społecznym, łączącym wszystkie dziedziny sztuki¹. Powstawały dzięki współpracy scenografów, architektów, malarzy, rzeźbiarzy, sztukatorów, medalierów, rytowników, „machinistów”, kompozytorów, muzyków i śpiewaków, specjalistów od *papier mâché* i fajerwerków oraz poetów i literatów, którzy byli autorami scenariuszy i alegorycznych treści spektakli, inskrypcji, mott i drukowanych relacji. Widowiska te, odbywające się według ustalonego ceremoniału, adaptowane były w Rzeczypospolitej szczególnie w związku z uroczystymi beatyfikacjami i kanonizacjami świętych. Przykładem stać się miały uroczystości związane ze zmarłym przedwcześnie nowicjuszem jezuitką Stanisławem Kostką (1550-1568), którego kult i ikonografia wykształciły się po roku 1602 (otrzymuje tytuł błogosławionego w *breve* papieża Klemensa VIII) i 1605 (akceptacja lokalnej czci przez papieża). Odnaleziona zapiska w rękopiśmiennej kronice Archiwum Romanum Societatis Jesu w Rzymie² wspomina o nieznanym dotychczas okazjonalnej dekoracji kościoła Jezuitów w Lublinie podczas uroczystości związanych z ogłoszeniem w roku 1715 kanonizacji.

Dr JANINA DZIK, historyk sztuki, Kraków; e-mail: nina.dzik@gmail.com

¹ H. OSIECKA-SAMSONOWICZ, *Polskie uroczystości w barokowym Rzymie 1587-1696*, Warszawa 2012, s. 19.

² Archiwum Romanum Societatis Jesu w Rzymie [dalej: ARSI], mikrofilmy dostępne w Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, rkps Pol 58, f. 251a-252b (*Gratiae Immortales Deo in Hominiibus. Pro Decreto Canonizationis B. Stanislai Kostka SJ*).

Lublin, miasto będące siedzibą Trybunału Koronnego, stało się jednym z centrów szczególnej czci jezuickiego nowicjusza w Rzeczypospolitej³. Miejsce to uchodziło wówczas za drugie, po kościele św.św. Piotra i Pawła w Krakowie, palladium w Rzeczypospolitej⁴. Stosunkowo dobrze rozpoznany jest kult świętego w Lublinie w XVII wieku i jego ikonografia. Ośrodkiem kultu był przede wszystkim dawny kościół Jezuitów pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty (obecna katedra), gdzie przechowywany był cudowny wizerunek młodzieńca. W świetle ostatnich badań okazało się, że głównym przejawem czci jezuitów w XVII wieku były dwa obrazy kultowe Kostki, które nie zachowały się do czasów obecnych. Pierwszy z nich znajdował się w kaplicy Olelkowiczów (tzw. Marmurowej), początkowo (1618) w prowizorycznym ołtarzu, a od roku 1630 w ołtarzu stałym⁵. Nie dysponując żadnymi przekazami ikonograficznymi, można jedynie przypuszczać, że była to tzw. wizja wiedeńska Stanisława Kostki, czyli objawienie się Matki Bożej choremu młodzieńcowi podczas jego pobytu w Wiedniu (1566)⁶. Obraz został pokryty wykonaną ze złota sukienką, darem króla Jana Kazimierza za zwycięstwo pod Beresteczkiem w roku 1651, do którego jezuicki święty miał się rzekomo przyczynić⁷. Drugi to „płaczący” obraz (znany ze sceny w kopule kaplicy), zainspirowany zapewne wizerunkiem kultowym z kościoła Sant'Andrea al Quirinale w Rzymie, w roku 1632 (po lokalnym procesie kanońskim) przeniesiony z domu Anny i Jana Kucharzów do kościoła Jezuitów, tam umieszczony w ołtarzu Najśw. Marii Panny i ozdobiony haftowaną sukienką⁸.

Niezależną całość kultową o odrębnej ikonografii tworzyła kaplica św. Stanisława Kostki (grobowa rodziny Olelkowiczów-Słuckich, zwana też Marmurową)

³ R. GUSTAW, *Stanisław Kostka*, [w:] *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, red. R. Gustaw, t. 2, Poznań–Warszawa–Lublin 1972, s. 391-392.

⁴ J. NIECIESKI, *Ikonografia malowideł w kopule kaplicy św. Stanisława Kostki w katedrze lubelskiej*, [w:] *Polska i Europa w epoce nowożytnej. Prace naukowe dedykowane Profesorowi Juliuszowi Chrościckiemu*, red. T. Bernatowicz, W. Fałkowski, Warszawa 2009, s. 303.

⁵ L. ZALEWSKI, *Katedra i jezuici w Lublinie*, cz. 1, Lublin 1947, s. 106; J. NIECIESKI, dz. cyt., s. 303; K. GOMBIN, *Trybunał Koronny, ceremonial i sztuka*, Lublin 2013, s. 130; TENŻE, *Kościół ten ma wielki zaszczyt z obrazu S. Stanisława Kostki [...], który bardzo wielkimi i czystymi cudami słynąć zaczął*: wizerunki Stanisława Kostki u lubelskich jezuitów w świetle źródeł z XVII i XVIII wieku, [w:] *Sztuka po Trydencie*, red. K. Kuczman, A. Witko, Kraków 2014, s. 393-402.

⁶ J. NIECIESKI, dz. cyt., s. 303.

⁷ S. ZALEŃSKI, *Jezuici w Polsce*, t. 4, Kraków 1905, s. 359; L. ZALEWSKI, dz. cyt., s. 247, przyp. 30 i 31.

⁸ S. ZALEŃSKI, *Jezuici w Polsce*, t. 3, Kraków 1902, s. 933-935; TENŻE, *Jezuici w Polsce*, t. 4, s. 357; L. ZALEWSKI, dz. cyt., s. 99; J. NIECIECKI, dz. cyt., s. 308-309.

ozdobiona malowidłami, zapewne z lat 30. XVII wieku (przed 1651)⁹. W dekoracji stiukowej umieszczone zostały sceny: *Komunia bł. Stanisława Kostki*, *Wizja wie-deńska bł. Stanisława Kostki*, *Przyjęcie Kostki do zakonu jezuitów przez bł. Franciszka Borgiasza w Rzymie* lub *Przyjęcie bł. Stanisława Kostki do zakonu jezuitów przez Piotra Kanizjusza w Augsburgu*, *Kardynał Giovanni Francesco Commendone odwiedza bł. Stanisława w kolegium rzymskim*, *Wstawiennictwo świętego do Matki Boskiej w czasie bitwy pod Chocimiem*, *Stanisław Kostka chroni Lublin przed morowym powietrzem w latach 1629-30*, *Przeniesienie płaczącego obrazu do kościoła jezuitów w roku 1632*, *Stanisław Kostka bierze w opiekę królewicza Władysława Wazę*¹⁰. Umieszczony centralnie obraz Stanisława Kostki w ujednoliconym wnętrzu kaplicy otaczały posągi świętych patronów polskich: Wojciecha, Stanisława, Jacka i Jana z Dukli¹¹. Ustalono w ten sposób podstawy ikonografii świętego, odrębne od przyjętych oficjalnie cykli, polegające na narracyjnej ilustracji życia i cudów oraz wprowadzeniu epizodów o charakterze historyczno-politycznym, szczególnie w wymiarze regionalnym. Ponadto, jak informował Ludwik Zalewski, nad wejściem do kaplicy umieszczono obraz (nabyty w roku 1675) przedstawiający zwycięstwo pod Chocimiem w roku 1621, podczas którego św. Stanisław Kostka błagał Matkę Bożą za Polską¹². Wyjątkowego charakteru temu miejscu nadawały przechowywane tu relikwie Kostki, a szczególnie sprawiona do ołtarza w 1628 r. przez biskupa krakowskiego Marcina Szyszkowskiego „kolumna srebrna, łokciowej wysokości”, przeznaczona na szczątki jezuita¹³. Przechowywany był również całun z grobu Stanisława Kostki, ofiarowany przez Wojciecha Wołoszynowskiego, rektora kolegium¹⁴. Jako wyraz dziękczynienia za uwolnienie od zarazy i opiekę nad miastem rajcy miejscy pod przewodnictwem Jana Ważyńskiego ofiarowali lampę srebrną zawieszoną przed jego ołtarzem¹⁵. Obiekty te przynależały do wczesnej fazy kultu Stanisława Kostki, której kulminacja przypadała na 1. poł. XVII wieku, jak zauważa K. Gombin, aczkolwiek w latach następnych rozwijał się, brakuje jednak bezpośrednich źródeł¹⁶.

⁹ L. ZALEWSKI, dz. cyt., s. 96-98, 155.

¹⁰ J. NIECIESKI, dz. cyt., s. 304-311; L. ZALEWSKI, dz. cyt., s. 106.

¹¹ L. ZALEWSKI, dz. cyt., s. 149, 155.

¹² Tamże, s. 107, 108, 221, przyp. 37, s. 224, przyp. 90.

¹³ J. DZIK, *Rola biskupów krakowskich w szerzeniu kultu św. Stanisława Kostki*, [w:] *Działalność fundacyjna biskupów krakowskich*, red. M. Walczak, Kraków 2016, s. 434.

¹⁴ L. ZALEWSKI, dz. cyt., s. 97, 103.

¹⁵ H. KOSZUTSKI, *Święty Stanisław Kostka*, t. 2, Poznań 1882, s. 147.

¹⁶ K. GOMBIN, dz. cyt., s. 130. Obraz wizji (być może kopia w albumie Święty Stanisław Kostka 1928, k. XLIII *Wizja MB i zapalenie serca*).

Odnaleziona zapiska nieznanego autora jezuickiego opisująca dekorację okazjonalną wnętrza kościoła pozwala na wypełnienie luki we wspomnianym przedziale czasowym¹⁷. Dekoracja urządzona została w kościele lubelskiego kolegium jezuickiego pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty ukształtowanego w pierwszym etapie istnienia, w latach 1586-1604 (przed pożarem w roku 1752)¹⁸. Stanowiła oprawę uroczystości dziękczynnych po ogłoszeniu dekretu kanonizacyjnego Stanisława Kostki, wydanego przez papieża Klemensa XI w Rzymie 13 listopada 1714 r. (postulatorem był generał zakonu Michał Tamburini, protektorem kardynał Prosper Lambertini)¹⁹. Uroczystości przypadały na dzień 29 maja 1715 r. Niezwykle bogata dekoracja, według dokładnie sporządzonego opisu, obfitująca w schematy obrazowo-słowne, złożona z wizerunków św. Stanisława, hierarchów kościelnych i świeckich oraz personifikacji, emblematów, symboli i herbów, rozpoczynała się począwszy od wejścia do świątyni, wypełniając wnętrze z ołtarzem głównym i kaplicą dedykowaną świętemu.

Pośrodku fasady kościoła, jak odczytać można w dokumencie, ukazana została personifikacja rzymskiej bogini Famy, „uosobienie sławy i wieści”, trzymającej w prawej ręce dekret, a w lewej tubę z lemmą: *Oracula nuntiat orbi*²⁰. Przy pierwszym wejściu do świątyni znajdowało się „oblicze” króla polskiego Augusta II Wettyna, wyróżniającego się „zbroją po przodkach”, opatrzone napisem: *Spiratque Iouem frons prima tonantem pro Relligionis honore*. Natomiast przy drugim wejściu umieszczony został wizerunek papieża Klemensa XI, który zatwierdził dekret kanonizacyjny Kostki. Określał go rodowy herb Albanich, przedstawiający trzy góry i wznoszącą się nad nimi gwiazdę²¹, z lemmą: *Ignis a facie eius exarsit* [Ps 17(18),9]. Także dwie bliźniacze wieże kościoła rozjaśnione pochodniami upamiętniały, jak określa dokument, „jutrenkę nieba” – jezuitę Polaka.

Artystyczną oprawę uzyskał ołtarz główny, po obu stronach wzbogacony scenograficznymi piętrowymi konstrukcjami, tzw. pegmami. Od strony południowej ołtarza wzniesiona została struktura wyrażająca wdzięczność Trybunału Koronnego i reprezentowanej przez niego Polski za dekret kanonizacyjny. Umieszczone zostały na niej herby sędziów, zaś pośrodku lśniła postać papieża na piersi orła, z napisem: *Irradiat Lechicas frons maxima ceras*. Wizerunek najwyższego hierar-

¹⁷ ARSI rkps 58 s. f. 251a-252b.

¹⁸ S. ZAŁĘSKI, dz. cyt., t. 4, s. 372.

¹⁹ H. KOSZUTSKI, dz. cyt., s. 258-259 oraz przyp. 1.

²⁰ Tłumaczenie dzięki uprzejmości p. Anny Sobockiej z Działu Rękopisów BJ, której składam podziękowanie.

²¹ Herb rodziny Albani (z której wywodził się Giovanni Francesco Albani) – gwiazda wznosząca się nad górami na tle orła dwugłowego z koroną.

chy Kościoła katolickiego podtrzymywał herbowy Łabędź ówczesnego przewodniczącego Trybunału Krystyna Dunin Karwickiego z napisem: *Cantando sublime feram Clementis honores*. Pod wyobrażeniem papieża – jak kontynuował autor rękopisu – geniusz kardynała Annibale Albaniego, protektora Polski w Stolicy Apostolskiej²², umieszczał obraz bł. Stanisława w górach (chodzi o herb Klemensa XI pod aluzyjną lemmą: *Fundamenta eius in montibus sanctis* [Ps 87(86)]). Dwa geniusze uosabiające Pokój i Sprawiedliwość podtrzymywały podzieloną kulę ziemską, nad którą umieszczona była powiększona podkowa zwana Pobóg Kazimierza Dłużewskiego, marszałka Trybunału królewskiego²³, oraz herby wiceprezydenta i wicemarszałka z napisem: *Sarmatiae componit vulnera mundi*. Po prawej stronie pegmy umieszczono posąg, na szczycie którego znajdował się herb Klemensa XI z następującym napisem: *Montes eius floribus circumdati* [Pnp 2], z lemmą *Excelsa corono* – w aluzji do proroctwa Malachiasza, biskupa Irlandii, o tym papieżu. Z kolei po stronie lewej stał posąg (*colossus*) z insygniami Klemensa VIII (Ippolito Aldobrandiniego), papieża, który przyznał Kostce tytuł błogosławionego; a pośrodku widoczny był symbol, określony jako: *Lilium caelesti rore irrigatur*, z lemmą: *Me sola beat Clementia caeli*. Pomiedzy obydwoma posągami dostrzec można było dwa, jak określono, „hieroglificzne” znaki w charakterze aluzji odnoszących się do patronów świątyni: Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty. Pierwszego z nich uosabiał baranek z napisem: *Primitias gratia summa citat*, drugiego symbolizował orzeł na chmurach, z zaopatrzoną siedmioma znakami (pieczęciami?) księgą z napisem: *Ex alto decreta probat*. U podstaw obu postumentów znajdowały się dwa symbole oznaczające łaskę Klemensa X, który wyraził zgodę na mszę świętą i *oficium* o bł. Stanisławie oraz zaliczył go do grona głównych patronów Polski. W charakterze emblematu przedstawiono dużą muszlę wyrzuconą na brzeg, z napisem *De fulmine magna*. Fraza ta odnosiła się do proroctwa Malachiasza o papieżu Klemensie X. U stóp konstrukcji czytelny był napis *Elogium Beati Stanislai*. Widoczne były również trzy geniusze składające podziękowania: pierwszy w imieniu Polski, drugi – kolegium duchownego Trybunału, zaś trzeci – Trybunału świeckiego.

²² Annibale Albani (1682-1751), bratanek Klemensa XI, był kardynałem-protektorem Polski przy Stolicy Apostolskiej w latach 1712-1751, nominowany na to stanowisko przez Augusta II. Zob. W. KAMIŃSKI, H. WOJTYSKA, *Albani (rodzina)*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 293.

²³ Kazimierz Dłużewski (zm. 1725) – chorąży i podczaszy chełmski, od 1714 r. marszałek Trybunału Głównego Koronnego. Zob. K. PIWARSKI, *Dłużewski Kazimierz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 5, Kraków 1939-1946, s. 199.

Od strony wschodniej wielkiego ołtarza wzniesiona została pegma o charakterze dziękczynnym, w imieniu województwa lubelskiego za dekret kanonizacyjny. W jej najwyższej części znalazło się godło wspomnianego województwa: jeleń z szyją otoczoną koroną, a nad nim unosząca się postać Kostki, zaopatrzoną napisem: *Hoc me Clemens donauit*. Pośrodku pegmy znajdował się szczególnie ołtarz oznaczony herbami lubelskich szlacheckich rodów, pośrodku zaś była podkowa, tj. herb rodowy Dąbrowa bł. Stanisława Kostki, z cytatem zapożyczonym z Claudiusza Claudianusa: *Vestigia magnae indolis*. Najniższą część ołtarza podtrzymywały trzy geniusze odnoszące się do województwa lubelskiego, do ziemi łukowskiej i dystryktu urzędowskiego.

Fasadę *teatrum* dopełniały trzy góry z gwiazdą Klemensa XI, w których orzeł Polski prznosił wizerunek błogosławionego Kostki pomiędzy herby województwa. Geniusz pierwszy z trzech wyżej wymienionych składał podziękowania Klemensowi XI za dekret, drugi zapraszał orła z wizerunkiem błogosławionego Stanisława na ołtarz, trzeci zaś wyrażał radość „pieśnią i śpiewem”. Umieszczono również dwie piramidy, z których jedna została poświęcona „chwale najjaśniejszego Augusta”, tj. króla Augusta II Wettyna, z jego wizerunkiem i napisem: *Hic vultus et astra serenat*. Druga dedykowana została nieokreślonymu z imienia, „najwspanialszemu dostojnikowi krakowskiemu”, określanemu jako *Praesulis cracoviensis*²⁴, z jego wizerunkiem, ozdobiona napisem: *Et capite et manibus*.

Na głównym ołtarzu widoczna była gloria bł. Stanisława umieszczona centralnie pomiędzy patronami Polski, tj. Wojciechem, Stanisławem, Kazimierzem, Jackiem, Wacławem, Florianem i Janem Kantym, z epigramem *Similem illum fecit in gloria sanctorum* [Syr 45,2]. Orzeł Polski „przedstawiał oblicze błogosławionego Kostki” z kolejnym cytatem z Claudiusa Claudianusa: *Ante fidem solis iudiciumque poli*. Ołtarz ten ozdobiony został ponadto licznymi iluminacjami, których efekt podnosiły zwłaszcza dwie oświetlone stojące przed nim kolumny. Szczyty ich wieńczyły herby: Klemensa XI, z napisem: *Ignem addidit astris*, oraz króla Augusta II, z napisem: *Maiestate serenat*.

Iluminowana została również kaplica bł. Stanisława Kostki, a szczególnie na zewnątrz „licznymi ogniami opromieniona”. Ozdabiały ją trzy wizerunki papieży: Klemensa VIII, Klemensa X, Klemensa XI, z których pierwszy nadał jezuitcie tytuł błogosławionego, drugi wzbogacił jego kult o ryt liturgiczny, trzeci zaś

²⁴ Określenie „*Praesulis cracoviensis*” odnosić się mogło zarówno do biskupa ordynariusza krakowskiego Kazimierza Łubieńskiego, jak i do Adama Mikołaja Sieniawskiego, kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego, oraz Janusza Antoniego Wiśniowieckiego, ówczesnego wojewody krakowskiego, będącego również marszałkiem Trybunału Koronnego.

ogłosił dekret kanonizacyjny Stanisława. Koncepcję tę wzbogacała wstęga z epigramem zapożyczonym z Księgi Przysłów (31,26): *Lex clementiae in lingua eius*. W najwyższym punkcie, zapewne sklepieniu kaplicy, ukazywał się sam błogosławiony Kostka na podobieństwo słońca z lemmą: *Illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis* [Ps 75(76),5]. Natomiast gwiazda z herbu Klemensa XI symbolizować miała gwiazdę zaranną, określaną jako *Phosphora*, która „kroczyła na czele słońca”, wyprzedzając go. Jej znaczenie wyjaśniał napis: *Vidimus stellam eius in Oriente* [Mt 2,2]. Przed wejściem (bramą) do kaplicy umieszczono dwie statuy na bazach połączanych: jedna z nich personifikowała Polonię, oddaną papieżowi w osobie Klemensa XI, z lemmą: *In Domine singulariter in spe constituisti me* [Ps 4,10]. Druga uosabiała geniusza miasta Lublina, który prezentował papieżowi cuda, jakie dokonały się w tym mieście za wstawiennictwem Stanisława, z lemmą: *Virtutes eius et mirabilia eius quae fecit* [Ps 77(78),4]. Z boku kaplicy przed bramą temuż papieżowi przedstawione było zwycięstwo nad Turkami odniesione dzięki Błogosławionemu, ukazanemu w chmurach ponad wojskiem polskim, opatrzone napisem: *Misit Angelum in timore magnitudinis brachij tui* [2 Mch 15,23]. Geniusz papieża wpisywał w znak (wawrzyn) słowa zwycięstwa: *Qui vicerit dabo ei nomen novum* [Ap 3,12].

Reasumując, w spójnej okazjonalnej dekoracji obrazowo-słownej motyw przewodni zasygnalizowany został już w koncepcji fasady, spajającej aspekt narodowy (król polski), papieski (Klemens XI) oraz znak profetyczny, za jaki uznany został herb rodziny Albanich, z której wywodził się papież. Tematyka kontynuowana była we wnętrzu kościoła – w bogatej dekoracji ołtarza głównego oraz w kaplicy dedykowanej Kostce. W semantycznej grze znaczeń ważną rolę odgrywała heraldyka: wprowadzona została nie tylko „góra” Albanich, lecz także „podkawa” Kostków, ze stosownym prorocstwem Malachiasza i Claudiusza Claudianusa, oraz godła ziemi lubelskiej. W odczytywaniu ukrytych znaczeń znamienne było podkreślenie finalizacji wyroczni o „zbawcy świata”, którego Rzeczpospolita dała Kościołowi, a wyrazem tego były znaki kosmiczne utożsamiane z herbami rodowymi. Herbowa gwiazda unosząca się nad górami stanowiła aluzję do prorocत्व biskupa Irlandii Malachiasza o papieżu z rodu Albanich oraz wprowadzała profetyczne rozumienie kosmosu. Kulminacja wątków treściowych następowała w kaplicy dedykowanej Kostce. Jezuita ukazany na podobieństwo słońca, które poprzedzała gwiazda z herbem Klemensa XI jako mityczna *Proshora*, która „kroczyła na czele słońca”.

W związku z wydanym w 1714 r. dekretem kanonizacji Stanisława Kostki stosowne dekoracje stanowiły oprawę artystyczną uroczystości dziękczynnych również w innych miastach polskich, gdzie młodo zmarły jezuita cieszył się

kultem²⁵. Najwcześniejsze obchodzone były one w Krakowie, w miejscu przechowywania *cranium capitis*, najcenniejszej relikwii – głowy świętego. Udekorowany personifikacjami i emblematami kościół jezuicki św.św. Piotra i Pawła stanowił oprawę dla pompacyjnej uroczystości, celebrowanej przez biskupa Michała Szembeka²⁶. W dekoracji wnętrza pojawiły się również wizerunki przedstawicieli ówczesnej władzy duchownej i świeckiej – papieża Klemensa XI, króla Augusta II Wettyna, biskupa krakowskiego Kazimierza Łubieńskiego, Adama Sieniawskiego, kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, oraz Annibale Albaniego, kardynała-protektora Polski w Stolicy Apostolskiej²⁷. Właśnie w związku z tą uroczystością odnaleźć można wyjaśnienie koncepcji treściowej lubelskiej dekoracji związanej z osobą Stanisława Kostki i jego wyniesieniem na ołtarze. Mowa jest o kazaniu dziękczynnym Stefana Sczanieckiego SJ (byłego rektora domu w Lublinie i Kaliszu, ówczesnego socjusza prowincjała 1713-1715), dedykowanym Stanisławowi Chomentowskiemu, wojewodzie mazowieckiemu, opublikowanym jako *Kazanie przy pierwszym solennym dziękczynieniu za dekret kanonizacji B. Stanisława Kostki Societatis Jesu nowicyusza, w mieście stołecznym krakowskim w kościele SS. Piotra y Pawła Collegii Societatis Jesu [...] Roku Pańskiego 1715 dnia 3 lutego*²⁸. W kazaniu tym autor przywołuje legendę o widzeniu Stanisława Jabłonowskiego, hetmana wielkiego koronnego, który miał usłyszeć głos z nieba: „Dopiero w Polsce pokoy doydzie, iak stanie Kanonizacya Błogosławionego Stanisława Kostki, co y listem do Oyca S. danym, w którym o Kanonizacyą prosi, potwierdził”. Stanisław Kostka kreowany był od początku kultu na jednego z głównych wspomożycieli tryumfów militarnych Rzeczypospolitej, a jego wstawiennictwo w bitwie chocimskiej było jednym z ważniejszych argumentów w procesie kanonizacyjnym²⁹. Owo zjawisko pośrednictwa Kostki, będącego „wielkim u Boga o pokoy Legatem”, noszące znamiona mitu, miało zostać zapisane w historii losów ludzkości³⁰. Wymownie uzasadniał to Sczaniecki:

²⁵ H. KOSZUTSKI, dz. cyt., s. 258-259.

²⁶ ARSI rkps Pol. 65, k. 121 r.-122 v. M. ROZEK, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków 1976, s. 290, przyp. 155.

²⁷ ARSI rkps Pol. 65, k. 121 r.-122 v.

²⁸ S. SCZANIECKI, *Sacer panegyricus D. Stanislawo Kostkae Polono, Societatis Jesu novitio sub primam, in metropoli Regni Poloniarum, pro decreto Canonizationis ejusdem Beati, Eucharisticam Solemnitatem, in Basilica Ss. Petri et Pauli Collegii Cracoviensis Spc. Jesu, Calisii 1715 3 Febr., Kalisz [1715]*.

²⁹ M. GÓRSKA, *Polonia-Respublica-Patria. Personifikacja Polski w sztuce XVI-XVIII wieku*, Wrocław 2005, s. 307-308.

³⁰ S. SCZANIECKI, dz. cyt., k. A , A2

[...] wschodzi nad tobą Polsko, *nova stella ex Jacob*, y z gór albańskich od siedmiogórnego Rzymu na Twój się horyzont spuszcza Herbowna Oyca S. Klemensa XI gwiazda.

Zwracając się do rodaków, stwierdzał:

Podnieście już bezpiecznie zapuszczone dotąd wstydem y łzami oczy do góry tegoż Najwyższego Biskupa oyczystej *Leva oculos Tuos in Montes, unde veniet auxilium Tibi a Domino Sanctissimo nostro Clemente XI*, z którego poważnym staraniem między grzmotami i piorunami, na które się znowu od burzącej się *in nexu armorum, et unione animorum* droga perła Jezusowa – Kostka – doświadczonym Turkow tryumfatorze, z którego S związku y Ligi Chrześcijańskiej, pewnym, albo zwycięstwem albo pokojem, albo tym oboim, niebo nam się da Bóg, za Stanisława przyczyną wywiąże.

Pełen patosu, obfitujący w alegorie i symbole wątek treściowy eksplikował triumf Kostki, odwołując się do prorocत्व Starego i Nowego Testamentu, poezji M.K. Sarbiewskiego, panegiryków Claudiusa Claudianusa, rzymskiego poety oraz prorocтва Malachiasza.

Kanonizacja Kostki stawała się więc rękojmią oczekiwanego pokoju i stabilizacji kraju. Rozumiana była jako finał wielkiego przesłania historycznego i objawienie tajemnicy danej Polakom, podnoszącej znaczenie Rzeczypospolitej w powiązaniu z papieżem i wiarą katolicką. W Kostce upatrywano szczególnego orędownika, przypisując mu militarne i dyplomatyczne sukcesy, co wyjaśniać miała symboliczna konfiguracja astralna. Na stan ten wpłynęła niewątpliwie ówczesna polityka prowadzona przez Augusta II po powrocie na tron Polski w 1709 r. Pertraktował on w roku 1710 ze wspomnianym kardynałem Annibalem Albanim w sprawie Kościoła katolickiego w Polsce i Saksonii oraz dążył do stworzenia oddanego sobie dworskiego środowiska. Kanonizacja zbiegła się również w czasie z negocjacjami prowadzonymi przez wspomnianego Stanisława Chomętowskiego, elektora Augusta II Wettyna i ambasadora Rzeczypospolitej w Imperium Osmańskim w latach 1712-1714 (zakończonymi podpisaniem traktatu pokojowego w roku 1714). Konsekwencją konsolidacji w walce ze wspólnym wrogiem było osiągnięcie stanu szczęśliwości umacniającej kościelny i monarchiczny porządek.

Dekoracja o sprecyzowanej idei, istotny element barokowej oprawy artystycznej celebry liturgicznej, stanowiła rozwiązanie charakterystyczne dla barokowej retoryki w ówczesnej katolickiej części Europy. Jak przyjmuje Hermann Bauer, miało ono w sposób obrazowy wyjaśniać w rytualny sposób przyjęty porządek świata. W swoistego rodzaju grze parateatralnej z koncepcją świata pojmowaną na podobieństwo szyfru przyczynę sprawczą upatrywano w Boskiej woli. Zdaniem

poety Emanuele Tesauro (1592-1675) w uporządkowanej hierarchii metaforyczne rzeczy są według woli Boskiej częścią tej hierarchii i tym samym częścią prawdy samej w sobie³¹.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA

ARSI rkps Pol 58, f. 251a-252b (*Gratiae Immortales Deo in Hominibus. Pro Decreto Canonizationis B. Stanislai Kostka SJ*).

ARSI rkps Pol. 65, k. 121 r.-122 v.

OPRACOWANIA

BAUER H., *Barock, Kunst einer Epoche*, Berlin 1992.

DZIK J., *Rola biskupów krakowskich w szerzeniu kultu św. Stanisława Kostki*, [w:] *Działalność fundacyjna biskupów krakowskich*, red. M. Walczak, Kraków 2016, s. 429-439.

GOMBIN K., *Kościół ten ma wielki zaszczyt z obrazu S. Stanisława Kostki [...] , który bardzo wielkimi i czystymi cudami słynąć zaczął” : wizerunki Stanisława Kostki u lubelskich jezuitów w świetle źródeł z XVII i XVIII wieku*, [w:] *Sztuka po Trydencie*, 2014, s. 393-402.

GOMBIN K., *Trybunał Koronny, ceremonia i sztuka*, Lublin 2013.

GÓRSKA M., *Polonia-Respublica-Patria. Personifikacja Polski w sztuce XVI-XVIII wieku*, Wrocław 2005.

GUSTAW R., *Stanisław Kostka*, [w:] *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, red. R. Gustaw, t. 2, Poznań–Warszawa–Lublin 1972, s. 391-392.

KAMIŃSKI W., WOJTYSKA H., *Albani (rodzina)*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, szp. 293.

KOSZUTSKI H., *Święty Stanisław Kostka*, t. 2, Poznań 1882.

NIECIESKI J., *Ikonografia malowideł w kopule kaplicy św. Stanisława Kostki w katedrze lubelskiej*, [w:] *Polska i Europa w epoce nowożytnej. Prace naukowe dedykowane Profesorowi Juliuszowi Chrościckiemu*, red. T. Bernatowicz, W. Fałkowski, Warszawa 2009, s. 303-316.

OSIECKA-SAMSONOWICZ H., *Polskie uroczystości w barokowym Rzymie 1587-1696*, Warszawa 2012.

ROŻEK M., *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków 1976.

³¹ H. BAUER, *Barock, Kunst einer Epoche*, Berlin 1992, s. 193

SCZANIECKI S., *Sacer panegyricus D. Stanislao Kostkae Polono, Societatis Jesu novitio sub primam, in metropoli Regni Poloniarum, pro decreto Canonizationis ejusdem Beati, Eucharisticam Solemnitatem, in Basilica Ss. Petri et Pauli Collegii Cracoviensis Spc. Jesu, Calisii 1715 3 Febr.*, Kalisz [1715].

ZALEWSKI L., *Katedra i jezuita w Lublinie*, cz. 1, Lublin 1947.

ZAŁĘSKI S., *Jezuici w Polsce*, t. 3, Kraków 1902; t. 4, Kraków 1905.

DEKORACJA OKAZJONALNA (1715) W KOŚCIELE JEZUITÓW W LUBLINIE ZE STUDIÓW NAD IKONOGRAFIĄ ŚW. STANISŁAWA KOSTKI

Streszczenie

Lublin, miasto będące siedzibą Trybunału Koronnego, stanowiło jedno z centrów szczególnej czci św. Stanisława Kostki w Rzeczypospolitej. Ośrodkiem kultu był przede wszystkim dawny kościół Jezuitów pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty (obecna katedra), gdzie przechowywany był cudowny wizerunek młodzieńca.

Odnaleziona zapiska w rękopiśmiennej kronice Archiwum Romanum Societatis Jesu przypomina o nieznanym dotychczas okazjonalnej dekoracji kościoła Jezuitów podczas uroczystości związanych z ogłoszeniem kanonizacji Stanisława Kostki w 1715 roku. Rozbudowana wielowątkowa dekoracja obrazowo-słowna koncentrowała się przede wszystkim w fasadzie, ołtarzu głównym i kaplicy świętego spajając aspekt narodowy (król polski), papieski (Klemens XI) oraz znak profetyczny, za jaki uznany został herb rodziny Albanich, z której wywodził się papież. Polski szlachcic -jezuita kreowany był od początku kultu na jednego z głównych wspomożycieli tryumfów Rzeczypospolitej. Kanonizacja Kostki stawała się więc symboliczną rękojmą oczekiwanego pokoju i stabilizacji kraju. Dlatego też dekoracja ujawniała wielkie przesłania historycznego i objawienie tajemnicy danej Polakom poprzez młodego jezuity, podnoszącej znaczenie Rzeczypospolitej w powiązaniu z papieżem i wiarą katolicką.

Słowa kluczowe: św. Stanisław Kostka; kościół Jezuitów w Lublinie; Klemens XI.

OCCASIONAL DECORATION (1715) IN THE JESUIT CHURCH IN LUBLIN ICONOGRAPHY OF ST. STANISLAUS KOSTKA

Summary

Lublin, a city that is the seat of the Crown Tribunal, was one of the centers where St. Stanislaus Kostka was especially venerated. The main center of worship was the former Jesuit church of the St. John the Baptist and St. John the Evangelist (the present cathedral), where the miraculous image of the young man was kept.

The discovery of the note in the hand-written chronicle of the Romanum Societatis Jesu Archives reminds us of the occasional decoration of the Jesuit church during ceremonies connected with the announcement of the canonization of Stanislaus Kostka in 1715. The expanded multifaceted picture-verbal decoration focused primarily on the facade, main altar and chapel, bringing together the national aspect (Polish king), the papal aspect (Pope Clement XI) and the prophetic sign, for which the coat of arms of the Albani family from which the Pope came. The Polish nobleman-priest was created from the beginning of the cult to become one of the main supporters of the triumphs of the Polish State. The canonization of Stanislaus became a symbolic guarantee of the expected peace and stability of the country. That is why the decoration revealed a great historical message and a mystery given to the Poles through the young Jesuit, raising the importance of Poland in connection with the papacy and Catholic faith.

Keywords: St. Stanislaus Kostka; the Jesuit church in Lublin; Clement XI.

Translated by Karolina Jurak

A N E K S

Gratiae Immortales Deo in Hominibus**Pro decreto canonizationis B. Stanislai Kostka S. I., lato Romae 13 Novembris 1714****Exhibentur in Templo Coll. Lublinensis Soc: Iesu 29 Maiji 1715**

Parte prima

Puncto I^{mo}

In primo aditu templi refulget facies serenissimi Augusti Poloniarum Regis auitis armis conspicui cum Inscriptione: *Spiratque Iouem frons prima tonantem pro Relligionis honore.*

2do

In secundo aditu templi Imago Ssmi Clementis XI Gentilitijs montibus et stella eminens, cum L. *Ignis a facie eius exarsit.* Psal 14 [przyp. aut. 17(18),9]

3^{tio}

In medio templi, fama dextra manu decretum, sinistra tubam gerens cum L. *Oracula nuntiat orbi.*

Parte 2^{da}Puncto I^{mo}

A meridie Altaris magni pegma erectum, gratitudinem Lechici tribunalis et in eo totius Poloniae repraesentat Clementi XI pro decreto. Hoc autem Pegma refulget stemmatibus Illustrissimorum Iudicum, in quorum medio effigies summi Pontificis in sinu Aquilae cum inscriptione *Irradiat Lechicas frons maxima ceras.*

2do

Imaginem Sanctissimi, sustinet Gentilitius Olor Illustrissimi Christini Dunin KarWicki tribunalis Praesidentis cum L. *Cantando sublime feram Clementis honores.* Sub imagine summi Pontificis genius eminentissimi Cardinalis Albani Protectoris Poloniae, iconem Beati Stanislai collocat in montibus Clementis XI ad L. *Fundamenta eius in montibus sanctis* Psal 85 [87(86)]

3^{tio}

Duo Genij Pacis et Iustitiae Orbem fulcientes divisum cui imminet solea aucta Pobog dicta Illustrissimi Casimiri DłużeWski Mareschalci Tribunalis Regni, manibus tenentes stemmata Illustrissimorum Vice Praesidentis, et Vice Mareschalci cum L. *Sarmatiae componit vulnera mundi.*

4to

A dextra parte pegmatis colossus in cuius vertice stemma Sanctissimi Clementis XI cum Symbolo, quod est tale: *Montes eius floribus* [Cant. 2] – circumdati cum L. *Excelsa corona ex allusione ad Prophetiam de Clemente XI.*

5to

A parte sinistra Colossus cum insignibus Clementis VIII* qui titulo B. dignatus est Kostkam; in medio Colossi symbolum *Lilium caelesti rore irrigatur* cum L. *Me sola beat Clementia caeli*.

6to

Inter utrumque colossus duo Hieroglyphica alludentia ad tutelares Templi Ioannem Baptistam et Evangelista[m] I^{um} Refert agnum in ara consecrandum cum L. *Primitias gratia summa* citat secundum 2um Exprimit Aquilam quae de nubibus contemplatur librum septem signaculis munitum, cum L. *Ex alto decreta probat*.

7mo

Ad radicem utriusque colossi, duo symbola referentia gratiam Clementis X qui missae sacrificium et officium de B. Stanislao concessit, eundemque Patronis Poloniae principalibus annumeravit symbolum: unio enatans ad littus cum L. *De fulmine magno*: Hoc vaticinium dictum est de Clemente X ad plantam Pegmatis – *Elogium Beati Stanislai*.

8^{uo}

Genij tres agunt gratias pro decreto canonizationis: I^{mus} Nomine Poloniae 2^{dus} nomine Collegij spiritualis Tribunalitij 3^{tius} nomine collegij secularis Tribunalitij, et id carmine cantuque.

Parte 3^{tia}

I^{mo}

Ab oriente altaris magni pegma applaudens B. Stanislao Kostka gratias agit nomine Palatinatus Lublinensis pro decreto canonizationis.

2do

Suprema pars exhibet Lublinensis Palatinatus insigne ceruum corona vincientem; e quo Kostcae effigies pendula hanc inscriptionem habet *Hoc me Clemens donauit*.

3^{tio}

Medio pegmatis, ara honoris, Lublinensis nobilitatis stemmatibus – insignita in quorum medio auita solea B. Stanislai cum L. *Vestigia magnae indolis* Claud.

4to

Infinam partem Arae tres Genij; 1^{mus} Palatinatum Lublinensem referens, 2^{dus} terram Łukowiensem, 3^{tius} districtum Urzędowiensem, fulciunt.

5to

Faciem theatri implent tres montes cum stella Clementis, quoru[m] uni insidens aquila Poloniae imaginem B. Kostka, transfert inter stemmata Palatinatis

6to

Genius primus ex tribus supradictis gratias agit Clementi XI pro decreto, 2^{dus} inuitat aquilam cum B. Stanislao ad aram Honoris, 3^{tius} applaudit eidem aquilae, idque carmine cantuque.

* Aldobrandini

7mo

Duae Pyramides quarum altera/prima/ honori Serenissimi Augusti cum eius imagine consecrata cum L. *Hic vultus et astra serenat*. Altera cellssimi Praesulis Cracoviensis nomini, eiusdem facie exornata cum L. *Et capite et manibus*.

Parte 4ta

Puncto primo

In ara magna aquila Polona faciem B. Kostka praesentat soli cum L. *Ante fidem solis iudiciumque poli*. Claud.

2do

Gloria B. Stanislai inter tutelares Poloniae scilicet Divos Adalbertum, Stanislaum, Casimirum, Hyacynthum, Venceslaum, Florianum, Cantium, cum Epigr. *Similem illum fecit in gloria sanctorum* Ecclesi. 45, 2.

3^{tio}

Ara magna copiosis et inumbratis ignibus illustrata praeterea dice duae columnae prostantes ante altare circulis igneis coronatae quorum unius apicem stemma Ssmi Clementis XI concludit cum L. *Ignem addidit astris*, alterius ser[reni]ssimi August stemma cum L. *Maiestate serenat*.

Parte 5^{ta}1mo

Sacellum B. Kostka numerosis ignibus irradiatum spectantur – in facie sacelli trium Pontificum icones: Clementis VIII, Clementis X, Clementis XI quorum primus Beati titulo, secundus liturgiae ritu, tertius decreto canonizationis donavit Stanislaum Horum singulo quadrat epigr. Proverb. 31 [26] *Lex clementiae in lingua eius*.

2do

In suprema sacelli fronte ipse B. Kostka specie solis exoritur cum Lem: *Illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis* Psal. 75 5. Stella Clementis XI more Phosphori praecit solem cum L. *Vidimus stellam eius in Oriente*. Math 2do [2].

3^{tio}

Ante portam sacelli duae statuae super basibus deauratis: una Poloniam refert acclinem Clementi XI cum Lem. *In Domine singulariter in spe constituisti me*. Psal. 4 [10]. Altera urbis Lublinensis Genius, qui summo pontifici miracula repraesentat merito Stanislai facta in hac civitate, cum L. *Virtutes eius et mirabilia eius quae fecit*. Psal. 77 4

4to

Ad latus sacelli ante portam praesentatur eidem Pontifici victoria de Turcis ope Beati obtenta super exercitum Polonum in aere. Spectabilis cum L. *Misit Angelum in timore magnitudinis brachij tui*. [2] Machab. 15, [23]

5to

Genius summi Pontificis tropheo Stanislai inscribit *Qui vicerit dabo ei nomen novum* Ap. [3, 12]

Parte 6^{ta}1mo

Turres templi geminae lampadibus illustres declarant Auroram caeli Poloni

2do

Civitatis Lublinensis plausus, ignibus gratitudinem Beato debita a se illustrat

3^{tio}

Post geminas Conciones in missa, et vesperis et orationem Latinam ab uno e nostris ante vesperas habitam. Praecepis Eucharisticam pompam concludit Ambrosiano hymno, et solita venerabilis sacramenti benedictione.

A.M.D.G.